

MEDGYESY S. NORBERT

Andropater és házanépe: megváltásallegóriák a 18. századi Csíksomlyón és párhuzamai a korabeli jezsuita és piarista iskolai színpadon

Személyes hangú bevezetés

Nagyon nehéz feladat néhány sorban összefoglalni, hogy mi mindenért vagyok életre szólóan szívből hálás Kilián István tanár úrnak. Kilián István színház- és drámatörténész professzorral először elsős egyetemista koromban Piliscsabán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK magyar szakán találkoztam 1996. február 9-én. Az akkor kezdődő félévben *Régi magyarországi irodalom* címmel tartott szemináriumot keddenként 10 órától az Anselmianum 113-as termében. Felejthetetlenül színes, hangulatos és igen tartalmas órák voltak, melyeknek nyomán meghívást kaptam a Tanár Úrtól a következő tanév kezdetétől, szintén kedd esténként, kéthetente, immár a Budapest Bajza utcai lakásán tartott speciális kollégiumokra. Pro Scientia Aranyéremmel (1999) záruló két OTDK-dolgozatom, szakdolgozataim, doktori (2006) és habilitációs (2015) értekezésem, majd két monográfiám témái születtek ezekből az interdiszciplináris szemléletű foglalkozásokból. A Kilián-iskolában 17–18. századi magyarországi és közép-európai művelődés-, iskola-, színház-, dráma- és irodalomtörténetet, szcenikát, drámaelméletet, a szakrális témájú színjátékok kapcsán liturgiátörténetet és vallásnéprajzot, valamint magyar és latin nyelvű szövegolvasást és elemzést, azzal együtt paleográfiát és az alapvető kézikönyvek, lexikonok alkalmazását tanultunk. Az egri gyökerekkel és ciszterci diákműveltséggel rendelkező Kilián István megtestesítette a Vir Doctus klasszikus típusát, akinek teljesen természetes volt, hogy egy nemzetközi tudományos konferenciát latin nyelvű köszöntővel nyisson meg. Ilyen volt például a *School and Theatre – Iskola és Színház* szimpózium Miskolcon, 2002. szeptember 5-én. A Tanár Úr precizításra, valamint a fellelt forrásanyag, elsősorban az iskoladramák – együtt pedig a tudomány – iránti alázatra és hűségre nevelt minket. A Mestereknek Mestere fél évszázadon át szenvedélyesen kutatta a régi magyarországi színjátszás többnyelvű és többfelekezeti forrásait; csak egy saját élményt említve: amikor az ő autójával 2000. március 6-án utaztunk Csíksomlyóra Nagy Júlia évfolyamtársammal és a Tanár Úr egykori ciszterci

diaktársával, Alszászy Károly Botonddal (1929–2013), akkor csak azért kanyarodtunk el a marosszéki Mihháza ferences kolostorába, hogy megnézzük, milyen források maradtak fenn. (Plébániai protocollumköteteket és számadásokat találtunk.) A hosszú távú kutatás és értékörzés szempontjából a Tanár Úr elsőrangúnak tartotta a kritikai forráskiadásokat, ezért vehetek részt 1997 őszétől nagy örömmel a *Régi Magyar Drámai Emlékek* XVIII. századi sorozatának *Ferences iskoladrámák – Csíksomlyói passiójátékok* szövegkiadásában. De mindennél fontosabb volt a professzionális mester, Kilián Tanár Úr egyedülálló emberi karaktere: őszinte embersége, segítőkészsége, sziporkázó humora, közösséget formáló és sokszor népdalt éneklő, barátságos egyénisége. Soha nem kérkedő, mélyen megélt, tiszta palóc gyökerekből táplálkozó katolikus vallásossága egy életen át példaként áll előttem. Köszönöm a Tanár Úrnak, hogy élete utolsó másfél évtizedében nemcsak a mesteremnek, hanem atyai jó barátomnak tudhattam.

A Tanár Úrnak két, egymással összefüggő témakört köszönhetek: 1996 októbere óta a Mária-síralmak és a 18. századi csíksomlyói passiójátékok forrásvidékének feltárását, valamint 2003-tól kezdve a 17–18. századi magyarországi, eddig kiadatlan színlapok felkutatását és kiadásának előkészítését. Dolgozatomban e két forráskört kapcsolom össze, emlékezve arra, hogy a csíksomlyói passiójáték-előadásokon, mindig a Tanár Úr szólaltatta meg az Atyaisten hangját. Most az Amor-lényegű Deus Pater, Jacob Masentől adoptált allegorikus nevén Andropater udvartartásának megváltásallegóriáit vizsgálom – barokk stílusú párhuzamként gondolva arra, hogy több diák- és munkatársammal együtt Kilián István udvartartásának boldog tagja lehettem.

Bevezetés a csíksomlyói színjátszásról és az allegorikus szereplőkről

Fennmaradt drámaszövegeink szerint 1721 és 1785 között a csíksomlyói ferences gimnáziumban, majdnem minden esztendő nagypéntekén a ferencrendi tanárok által írt magyar nyelvű, többségében versbe szedett passiójátékot mutattak be a környékből származó, székely növendékek. A nyugati, latin rítusú európai térség legkeletibb részén és a leghosszabb ideig Csíksomlyón virágzott a középkori gyökerű, klasszikus misztériumjátás. Összesen 104 iskoladrámáról, ezen belül 42 passiójátékról, 12 moralitásról (erkölcsi tanulsággal járó színdarabról), 5 ószövetségi drámáról, 4 mártírdramáról (vértanúk élete), 12 történeti játékról, 4 társadalmi drámáról és két vígjátékról van tudomásunk.¹ A csíksomlyói misztériumdrámák lényegében az egész üdvösségtörténetet, illetve annak legfőbb problémáját, a bűnbeesés-megváltás kérdéskörét, Jézus

¹ Pintér Márta Zsuzsanna kutatását közli: *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*, szerk. VARGA Imre, s. a. r. KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, VARGA Imre, Bp., Argumentum, 1992, 44–77, nr. 10–89f.

szenvedéstörténetét vitték színre. Az előadások fő célja a bűnbánattartás felkeltése és a tanítás volt. A háromszintű színpad (menny, föld, pokol) a Sarlós Boldogasszony-kegytemplom előtti téren, illetve a Kis-Somlyó-hegy oldalában állt. Egy-egy előadásban 70–100, sőt 130 gimnazista diák lépett színpadra.

A nagypénteki misztériumjátékok az 1344 oldalt számláló *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*² című, 1774-ben helyben összeállított kéziratos gyűjteményben található, és az elmúlt esztendőkből láttak napvilágot a Régi Magyar Dráma Kutatócsoport munkájaként, a *Régi Magyar Drámai Emlékek – Ferences iskoladramák* című kritikai könyvsorozatban.³ A csíksomlyói drámakorpuszból az elmúlt huszonöt esztendő során emellett népszerűsítő⁴ szövegkiadások és monográfiák⁵ születtek. A Boldog Özséb Színtársulat előadásai a világhálón láthatók.⁶

Az allegorikus alakok szerepeltetése – az égi pörön kívül – leginkább a kortárs iskolai színpadról kerülhetett a csíksomlyói drámaíró ferences tanárok látókörébe.

² *Liber Exhibens Actiones parascevicas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesentationem, Enuclationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quot Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774.* (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára [CSFKK], Csíksomlyó, A VI 7/5275.)

³ *Ferences iskoladramák, I, Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, szerk. DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, Akadémiai, 2009 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/1); *Ferences iskoladramák, II, Csíksomlyói passiójátékok 1740–1750*, szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÖVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg), Bp., Balassi, 2021 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/2); *Ferences iskoladramák, III, Csíksomlyói passiójátékok 1751–1762*, szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÖVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg), Bp., Balassi, 2021 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/3); *Ferences iskoladramák, IV, Csíksomlyói passiójátékok 1763–1774*, szerk. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, KÖVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg), Bp., Balassi, é. n. [2022] (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/4).

⁴ „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. Demeter Júlia, utószó PINTÉR Márta Zsuzsanna, a drámák latin nyelvű részeit és a rendezői utasításokat ford. KILIÁN István, Bp., Argumentum, 2003.

⁵ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, Bp., Argumentum, 1993. (Irodalomtörténeti füzetek, 132); MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiség-történeti háttere*, Piliscsaba–Bp., Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5 – PPKÉ BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák, 1). Letölthető: <https://edok.gyorikonvytar.hu:443/hu/book/-/record/kkkm3007969>

⁶ Misztériumjáték Szűz Mária mennybevételeéről (BÖSZK, 2015): https://www.youtube.com/watch?v=hpQ1gO7N-Yk&list=PLLk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDl&index=4; Csíksomlyói Passiójáték a 18. századból (BÖSZK, 2009): https://www.youtube.com/watch?v=fYRAWpRlbr0&list=PLLk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDl&index=5

Az univerzális időben játszódó,⁷ a bibliai történetek mellett a katolikus hittanítást és erkölcsi igazságokat megjelenítő drámák, mind a csíksomlyói passiójátékok, mind a kortárs középiskolai, elsősorban jezsuita és piarista színdarabok ún. „beszélő személyneveket”, rejtett szerepeket alkalmaztak: a színpadon megjelenő szerep (például Androphus) a rejtett szerep (Ádám) képmásaként viselkedik, segítve annak értelmezését. Emellett a nevek vagy egy-egy tulajdonságot, érzelmi jelenséget mutatnak be, például Timor (Félelem), Tristitia (Bánat, Gyász), Perfidia (Álnokság, Hütlenség); vagy az adott színpadi figura teológiai szerepére, életének, cselekedeteinek, fellépésének okára és lényegére mutatnak rá, többek között Misericordia Domini (Úr Irgalmassága), Angelus Fortitudinis (Bátorság Angyala), Angelus Amoris (Szeretet Angyala), Angelus Timoris (Félelem Angyala), Amor (Szeretet), Dolor (Fájdalom), Innocentia (Ártatlanság), Pietas (Kegyesség, Jámborság), Clementia (Szelídség) esetében.

A Krisztus megtestesülését, illetve kinszenvedését eldöntő égi pör-jelenet során a Deus Pater udvarában összegyűlő allegorikus személyeknek – például Misericordia, Justitia, Innocentia, Amor, Sapientia, esetenként Testimonium (Bizonyásgtétele) – kulcs-szerepük van. A csíksomlyói passiójátékok szövegében összesen 9 drámában olvasható az égi pör késő középkori eredetű szövege. Mivel tanulmányunkban a moralitás jellegű megváltásallegóriákat tárgyaljuk, ezért az égi pört⁸ nem részletezzük.

Megváltásallegóriák a csíksomlyói színpadon

A csíksomlyói drámakorpuszban két színdarab tekinthető kifejezetten megváltásallegóriának: az 1742 és az 1761 nagypéntekén bemutatott passiójáték, amelyek egymásnak variánsai. Ebben a két drámában bibliai szerepnév nem olvasható, hanem allegorikus figurákkal helyettesítik az üdvösségtörténet legfontosabb szereplőit: Andropater jelenti az Atyaistent, Androphilus a fiát, Jézus Krisztust, Androphus (más helyt Antrophus vagy Andropus) pedig az embert, az egész emberiséget és annak képviselőit Ádámot.⁹

⁷ Elemzését és korabeli párhuzamait lásd: BÉCSY Tamás, *Másvilág és evilág: A XVIII. századi magyar drámák műfajáról*, It, LXXVII(1996), 1–2, 61–92; BÉCSY Tamás, *Kétféle király(ság), = Barokk színház – barokk dráma: Az 1994. évi egri Iskoladráma és barokk című konferencia előadásai*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, Debrecen, 1997, 170–175.

⁸ A két legrészletesebb és legjellegzetesebb égi pör az 1733-ban (arma Christi-jelenettel: Scena 1–2., Demeter Júlia munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák*, I..., i. m., 601–612.) és az 1769-ben (Scena 1., Demeter Júlia munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák*, IV..., i. m., 371–375.) bemutatott passiójáték részeként hangzott el. Részletesen a csíksomlyói égi pör-szcénáról, közép- és barokk kori forrásaikról: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, i. m., 200–231.

⁹ Az 1742-es dráma Prologusának részletét saját szöveggondozásban idézi: NAGY Júlia, *A csíksomlyói történelmi drámák = A magyar színház honi és európai gyökerei: Tanulmányok Kilián István tiszteletére*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2003, 108. (Teljes tanulmány: 102–120.)

A négy evangéliumban olvasható passió eseménysora egyik darabban sem jelenik meg tényleges szerepnevekkel, csupán a 30 ezüstért való bevádolást (árulást), a megostorozást, a tövissel való koronázást és a keresztre feszítést játszották el a diákszereplők. Mivel Anthropus, azaz az Ember képében rossz útra térő, gályarabságra ítélt ifjú az egyik főszereplő, ezért a moralitás műfajával rokoníthatjuk e darabokat.¹⁰

Az 1742. március 23-án, nagypénteken Kuna István László (1712–1754)¹¹ ferences tanár tollából előadott passiójáték¹² cselekményét négy felvonásban, azon belül 14 jelenet és négy Chorus-tétel keretében, 38 szereplő játékaaként látta a nagypénteken is Csíksomlyóra zarándokolt közönség. A misztérium-moralitás kezdetén a királyként megjelenő Andropater a bukott angyalok helyébe ülteti Anthropust, és tulajdon, egyetlen fiára, Androphilusra bízta tanítóul az erkölcsében kiváló, szinte őrangyalként fellépő Euphronimust, és az ő szolgájául nevezi ki Cosmost és Creont. Erre Andromisus, valójában Lucifer az ördögökkel bosszút esküszik a még Andropater szeretetében, kegyében élő Anthropus ellen, és fel akarja forgatni az Andropater által teremtett természet rendjét. Az ördög Fictus Euphronimus képében bűnös mulatságra, hatalmas lakomára csábítja a fiatal Anthropust, aki nem véve észre a csalást, bűnbe esik két társával, Erypilussal és Lyciussal együtt. Az Andromisus által szervezett ebéd végén fény derül a hamisságra, és óriási káosz keletkezik. A Fictus Euphronimus, valójában Andromisus megparancsolja szolgájának, Alastornak – ez is tipikus ördögnév a csíksomlyói színdarabokban –, hogy ne engedje be a mulatságra a valódi Euphronimust. Alastor egy sípot adott Euphronimusnak, aki azt megfújván megfeketedett, ezért védence nem ismerte fel. Euphronimus végül a király, azaz Andropater elé vezette a bűnbe esett Anthropust, akit Andropater megbüntet: a Halált megjelenítő Thanatusszal munkára vetteti és éhezteni. Ezt követően Androphilus atyjához, Andropaterhez megy, és Anthropus nevében bocsánatot kér tőle, fejét – az egyház bűnbánati szokásának megfelelően – hamuval hinti (Scena 9.), atyja lábait átölelve kérleli, de Andropater nem akar engedni, mert a büntetés jogosságára hivatkozik. Az irgalmasság (vesd össze: Misericordia) megengedné a büntetés átvállalását, de az igazságosság (vesd össze: Justitia) nem. A vita végén Andropater elengedi egyetlen fiát, Androphilust, hogy megostoroztassa és megöltesse magát fogadott gyermekéért, Antrophusért (Scena 10.). Ekkor az Andromisus, Daemon, Chromius, Deucalion, Eudorus, Taunus és Gadareus nevű ördögök elindulnak a gályára, hogy bajkeverőnek, árulónak bélyegezzék, tehát hamis vádakkal illessék az Antrophus helyett

---

Az 1742-ben és 1761-ben előadott allegorikus darabot röviden ismerteti: PINTÉR, *A ferences iskolai színjátás...*, i. m., 56.

¹⁰ A sajtó alá rendező Demeter Júlia megállapítása: *Ferences iskoladrámák*, II..., i. m., 294.

¹¹ A Csíkszentmiklóson született Kuna László életrajzát kiadta: GYÖRGY József, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*, Cluj–Kolozsvár, 1930, 527; PINTÉR, *A ferences iskolai színjátás...*, i. m., 136; *Ferences iskoladrámák*, II..., i. m., 106.

¹² Demeter Júlia munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák*, II..., i. m., 212–313.

ott dolgozó-szenvedő Androphilust. Andromisus hamis zarándoknak állítva bevádolta Androphilust a hajósoknak, Opheltésnek és Danausnak, akik (nyilván a Júdás-történetre utalva) 30 ezüstöt ígértek Andromisusnak. A színpadon megjelenik a gálya, amelyben elfogták, megostorozták és tövissel koronázták, végül keresztre feszítették Androphilust. A darab zárásaként Adrophus bocsánatot kért esztelenségéért.

Az 1761. március 20-án, nagypénteken színre vitt színdarab címe a műfaját, üdvösségtörténeti szerepét (*Tragico-Comoedia*) és az allegorikus-tipologikus rendszerű mivoltját (*Actio figurifica*) is megjelöli: lelki értelemben pozitív véget érő, ezért komédiaként¹³ feltüntetett *Tragico-Comoedia, seu Actio figurifica* című, Prologusból, 13 szcénából és Epilogusból álló, 30 szereplőt felvonultató színdarab 1742-ből már ismerős allegorikus szerepnevekkel jeleníti meg Krisztus keresztáldozatának lényegét és egyben fő eseményeit. Az 1742-ben színpadra állított misztériumjátékhoz képest lényeges különbség, hogy 19 esztendővel később égi tanácskozás is olvasható a drámaszövegben (Scena 10.). Az allegorikus dráma szerzője – minden bizonnyal – Albert János Atanáz (1733–1762) csíksomlyói ferences tanár.¹⁴ A Prologus 1761-ben lényegében elmondja az eseménysort: volt egy király (Rex Andro Pater) és annak egy fia (Androphilus). A király bölcs volt, aki ellen Andromisus fellázadt az udvarban, ezért a király száműzte. Helyette egy koldust hozatott, akit a fiává fogadott (*filium adoptat*), bíborba öltöztetett, taníttatott, táplált, Eufronimus személyében tanítót, Cosmus és Creon szerepében két szolgálót, valamint egy kertet adott neki. Ott egy fa gyümölcsétől tiltotta el. A Teremtés könyvéből ismert bűnbeeséskor az Alastor nevű ördög angyalbőrben, Eufronimus képében csábította el az első embert (Scena 4.). A fogadott fiú (Antropus) evett a fa gyümölcséből, és ezért a király komoly felelősségre vonás után Creonnal és Cosmusszal együtt gályára küldte (Scena 6.), ahol kegyetlenül dolgoztatták és kínozták. A következő jelenetben elhangzik Antropus rövid, egysztrófás siralma (Scena 7.). Androphilus annyira szerette fogadott öccsét, hogy nevében Atyja elé járult, bocsánatot kért, és Andropus nevében fejét hamuval hintette meg. Ezek után Angelus Doloris elmondja Androphilusnak, hogy milyen szenvedések várnak rá, és Arma Christi-jelenetként átadja neki a kínzóeszközöket (vaskesztyű, töviskorona, korbács, vaslánc, kötél, nagy borona). Az Angelus Amoris, azaz a Szeretet Angyala képében megjelenő Androphilus a szeretettel és az Atya iránti engeszteléssel indokolja vállalását, amiben Angelus Fortitudinis erősíti meg (Scena 8.). Androphilus letérdel Andropater előtt, és kéri, hogy engedje meg szenvedését, és ne veszítse fogadott fiát. Erre Andropater összehívja az égi tanácsot (Scena 10.). Innocentia javasolja Androphilus halálát a bűnösök lelkének megmentéséért. Majd Amor Advocatus Antropi támogatja

¹³ A XVIII. századi és a reformkori dráma-definíciókat sorjázza: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Dráma- és színház-definíciók a 18. században: A magyar nyelvű műfajpoétika kezdetei* = P. M. Zs., *Theatrum és literatura*, Bp., Universitas, 2014 (Historia Litteraria, 30), 103–114.

¹⁴ A Csíkszentgyörgyön született Albert Atanáz életéről: GYÖRGY, *A ferencrendiek élete...*, i. m., 110; *Ferences iskoladrámák*, III..., i. m., 775.

Androphilus elhatározását, Angelus Timocens (Félelem Angyala) ellenben a bűnbe esett Antropus halála mellett foglal állást. Erre Angelus Amoris arra hivatkozik, hogy nem magáért, hanem másokért halna meg, hogy életet szerezzen. Végül Angelus Justitiae dönti el a vitát: mivel annak idején Androphilus esküvel erősítette meg, hogy az életét is kész odaadni Antropusért, ezért az eskü kötelezettsége miatt, iure naturali meg kell hálnia. Angelus Doloris szánja a Szeretetet, aki halálra megy. Amor Advocatus Antropi elfogadja Androphilus áldozatát. A jelenet Angelus Fortitudinis szavaival zárul, aki tudatja Androphilusszal, hogy Andropater elfogadta az áldozatát. A 11. jelenetben az ördögök vadászat közben megtudják a mennyei tanács döntését, ezért összeesküsznek Androphilus ellen, és a gályára indulnak, ahol Antropus helyett már Androphilus dolgozott. A Júdás allegóriájaként fellépő Ravernio 30 pénzért megmutatja a Tanatus nevű hajóskapitánynak a bevádolt Androphilust, aki sírva köszönti fogadott testvérét, Antropust. De a gályához érkező Androphilust elfogják, majd vallatják. Androphilus azokat a szavakat használja, amelyekkel Caiphasnak és Pilátusnak válaszolt a bibliai passióban. Androphilust megos-
torozzák, bíborba öltöztetik és tövissel koronázzák, hamis tanúkat vonultatnak fel ellene, és végül keresztre feszítik. A keresztről Androphilus vezeklésre inti Antropust (Scena 13.). Az Epilogus két allegorikus és egy valóságos szereplő szenvedélyes hangú párbeszédéből áll: Dolor kárhóztatja Antropust, hogy bűne ilyen kínokra vitte Jézust. De Amor válasza egyértelmű: nem Antropus volt az oka a szenvedéseknek, hanem egész egyszerűen maga Amor, a Szeretet. Dolor a fájdalmak árát követeli, amit Amor elutasít azzal az indokkal, hogy a szeretetet csak szeretettel lehet megfizetni. Zárszóként Antropus kijelenti: minden fájdalmat kész elviselni Androphilusért.¹⁵

A két allegorikus passiójátékot közre bocsátó Demeter Júlia kutatásai szerint a drámák közös forrása a maga korában és a XVIII. század során is igen kedvelt¹⁶ német jezsuita drámaszerző, Jacobus Masen (1606–1681) *Tragico-comoedia Parabvlosa. Androphilus* című műve volt, amely a *Palaestra Eloquentiae Ligatae* című drámagyűjtemény (Köln, 1657) 3. kötetében olvasható.¹⁷ Az 1742-es és 1762-es passiójáték nemcsak

¹⁵ A drámaszöveg kézírata: *Liber Exhibens...*, i. m., 323–354; Demeter Júlia munkájaként közzétette: *Ferences iskoladrámák*, III..., i. m., 711–786.

¹⁶ Az európai és hazai Masen-interpretációkat elemzi: TÜSKÉS GÁBOR, KNAPP ÉVA, *Jacob Masen irodalomelméleti műveinek magyarországi hatástörténetéhez*, ItK, 108(2004), 2, 139–154.

¹⁷ *Palaestra Eloquentiae Ligatae*, Coloniae Agrippinae, apud Iohannem Busaeum, 1657, Tomus III, 388–442. A Masen-drámát az 1742-es és 1761-es csíksomlyói allegóriákkal összeveti: *Ferences iskoladrámák*, II..., i. m., 297–298; *Ferences iskoladrámák*, III..., 776–777. Jacob Masen 1647 és 1652 között a münsteri (eredeti neve: Munster) jezsuita rendház lakójaként és a gimnázium tanáraként dolgozott. Bővebben: Jean-Marie VALENTIN, *Le Théâtre des Jésuites dans les Pays de Langue Allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773)*, II, Stuttgart, Anton Hiersemann Verlag, 1984, 1082–1083. Münsteri működése kezdetén mutatták be az *Androphilus* című drámáját, amelyet még az előadás estendejében, 1647-ben Emmerich jelentetett meg nyomtatásban. (VALENTIN, *Le Théâtre des Jésuites...*, i. m., I, 180, nr. 1478.)

szövegében, hanem szerkezetében és jeleneteinek számában is különbözik. A két drámaíró ferences tanár, Kuna László és Albert Atanáz számára a Masen-darab a történet magvát, az allegóriák típusait, szerepneveit, összességében az előadás struktúráját adta meg. A sajtóságos, ószövetségi figurákat nem szerepeltető, égi pör jellegű mennybéli tanácskozás és a szóban elhangzó arma Christi-jelenet csíksomlyói sajátosságként volt látható 1761-ben.

Az 1761-es passiójáték sajtó alá rendezője, Demeter Júlia szerint Andromisus, Cosmos és Creon szerepnevei az imént említett Jacob Masen drámájában is megtalálhatók. Ugyancsak ők lépnek színre az 1773-ban előadott, háromfelvonásos, 14 allegorikus, amellet ókori görög vagy latin, de nem bibliai szerepnévvel ellátott Filius Prodigus-játékban, amely minden bizonnyal Szász Mátyás Bonaventura (1741–1789) ferences tanár alkotása.¹⁸ Ez a passiójáték az egyik legismertebb bibliai példabeszédet, a tékozló fiú (Filius prodigus) történetét dolgozza fel a Lukács-evangélium 15,11–32 sorait követve. A drámaíró a Prodigus-parabolával olvasztotta egygé az eltévedt századik juh megkereséséről szóló jézusi mondatokat Máté 18,12–14 és Lukács 15,1–7 alapján. Minden bizonnyal a drámaíró ferences tanár invenciójaként a színjáték kétféle idősíkbán mozog, mert a tékozló fiú, Prodigus atyja egyben az Uranius névvel illetett Mennyei Atyát is jelenti a drámában. A dráma görög mitológiai szerepneveket és allegóriákat is alkalmaz. Philantrophus, szó szerint „emberszerető” jelenti Jézust, és az ő megbocsátó atyját rejti az Uranius név, amely Uranos névalakban az ókori görög mitológia szerint maga az Ég, az égisten.¹⁹ A tékozló, bűnös emberre, Prodigusra vonatkoztatva gyakran hangzik el az Antrophus, szó szerinti fordításban „ember” elnevezés. Creon nem Korinthosz és nem Thebae királya, hanem egy jóra vezető szereplő. Amor ugyancsak döntő szerepet játszik az előadásban: a 3. felvonás első jelenetében Prodigus már bánja vétkeit, és keresi Philantrophust. Hamarosan rátalál a hegyen (a Golgotán), megpillantja a kereszten, irgalomért esedezik, és dicséri Krisztus vérét, mely érte hullott ki. Prodigus megkérdezi: „Mit látok, a kereszten halsz meg, én szerelmesem! Ki szegezet teged ohoz?” Philantrophus (szó szerinti fordításban: „emberszerető”) válasza egyértelműen újra a Szeretet és a kereszt kapcsolatára utal: „A Szeretet szegezet!” Prodigus válaszában viszont már egyértelműen a Szeretet és a Fájdalom összetartozása olvasható: „Az a Szeretet, meljel engem szerettél, óh, nevekegyék afájdalom benned, anagy szeretet nagy fájdalmat kíván!”²⁰ A jelenetet Angelus bűnbánatra hívó szavai zárják.

¹⁸ A Székelyudvarhelyen született Szász Bonaventura életéről: említi: FÜLÖP Árpád, *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*, Bp., 1897 (Régi Magyar Könyvtár, 3), 13; továbbá: GYÖRGY, *A ferencrendiek élete...*, i. m., 211, 212; *Ferences iskoladrámák*, IV..., i. m., 582.

¹⁹ KERÉNYI Károly, *Görög mitológia, I. Történetek az istenekről és az emberiségről, II. Hérosztörténetek*, Bp., Gondolat, 1977, 20–23.

²⁰ 1773. április 9. nagypéntek. „De filio prodigo.” Actus III. Scena 1.: Philantrophus és Prodigus beszélgetése Philantrophus keresztye alatt. Forrása: *Liber Exhibens...*, i. m., 583., kiadta: *Ferences iskoladrámák*,

Az 1773-as *Filius prodigus*-dráma a tipológiai szimbolizmus alkalmazása miatt párhuzamba állítható a Csíksomlyón 1742-ben és 1761-ben előadott misztériumjátékkal. Mindhárom színdarab közös allegorikus szereplője Androphilus, Antrophus, Cosmos és Creon. Szövegátvétel nincsen a három dráma (1742, 1761, 1773) között. A tékozló fiú (*Filius prodigus*) témája összesen 60 alkalommal szerepelt a német nyelvterület jezsuita kollégiumainak színpadán 1555 és 1773 között.²¹ A magyarországi előadások szövegével konkrét kapcsolatot – források híján – nem lehet feltételezni. Csupán közös előzménynek, mintának ugyancsak Jacob Masen imént említett, 1657-ben Kölnben kinyomtatott *Tragico-comoedia Parabvlosa. Androphilus* című allegorikus misztériumdrámája tekinthető.

Androphilus–Theander megszemélyesítés, más rendek drámáiban

Az Androphilus-megszemélyesítést tehát Jacobus Masen fent említett drámája, továbbá más szerzetesrendek színjátékai alapján adták elő Csíksomlyón. Az utóbbi forráscsoportból nézzünk néhány példát a Habsburg Birodalom jezsuita és piarista iskoláiból, valamint Magyarországról.

Az Andro-típusú szerepneveket nem említi, de egyértelmű párhuzamnak mondhatók a Theander-drámák. A Habsburg Birodalom ausztriai piarista rendtartományából való az a latin nyelvű színlap, amely a *Theander, Tragoedia Sacra* című misztériumjáték előadásának helyét, idejét, szerepneveit, szereplőit és cselekményét őrizte meg.²² A nagy-pénteki színdarabot az egykor morvaországi Nickolspur (Nickolsburg, ma Mikulov, Csehország) piarista gimnáziumának poétista és retorista osztálya, továbbá a helyi Szent Kelemen kollégium papnövendékei mutatták be – a periocha címlapján olvasható kronosztichon szerint – 1717-ben. A dráma szerkezete a barokk korszak szokásaihoz igazodik: a Prologushoz 7 scénát sorol, majd a Parodus következett, ezt követően az Episodia 22 jelenettel hangzott el, melyet a Stasimon vezetett át az Exodus 6 scénájához. Az allegorikus misztériumjátékot 24 megnevezett és ismeretlen számú más (Praesidarii, Cursores, Nuntii) szereplő keltette életre. Mivel Nickolsburg a piarista rend közép-európai hatáskörű

IV..., i. m., 610. A teljes 1773-as passiójáték Medgyesy S. Norbert munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák*, IV..., i. m., 591–632.

²¹ VALENTIN, *Le Théâtre des Jésuites dans ...*, i. m., I–III. A tékozló fiúról szóló drámák 1880 és 1966 között megjelent német nyelvű szakirodalmát sorolja: Jean-Marie VALENTIN, *Le Théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande (1554–1680): Salut des âmes et ordre des cités*, Tome III, Bern – Francfort/M – Las Vegas, Petar Lang, 1978, 1481–1482.

²² A latin nyelvű, hétoldalas, nyomtatott periocha kiadási helye és ideje jelöletlen. Lelőhelye: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára, Budapest, P 33/8/17. Coll. 16. Régi jelzete: Collectanea A38 Coll. 16. Javasolt jelzet Baranya Péter könyvtárvezető szíves közlése (2023. április 11.) szerint: PMKK Collectanea A38 Coll. 16 (P33/8/17/16).

oktatási intézménye volt, ezért osztrák, cseh, lengyel és morva szereplők között három hungarus diák is színpadra lépett: Adamus Sarlay Nagyszombatból, a poeta osztályból Eulabius szerepében, nobilis Georgius Csup a rétorok közül Phylargyrus alakjában, valamint a nyitrai nobilis Josephus Déraa retorista diák Asotus szerepében. A rejtett nevekben gazdag szereposztást így oldja fel a drámaprogram: Goneléemon jelentette az Irgalmasság Atyját (Pater Misericordiae), a Theander vagy a cselekményleírás során olvasható más szerepnévvaltozattal Theandrus jelentette Krisztust, Anthropus a Homót, vagyis Ádámot, a Thanatus pedig a Halált (Mors). Philandrus lépett fel a Szeretet Katonájaként Theander, azaz Krisztus mellett; Thanatophobus allegóriája adta a Félelem Katonáját ugyancsak Theander közelében. Prodotes, azaz Ephebus Theandri, tehát Theander tanítványa jelentette az áruló apostolt, az iskarióti Júdást. Pirastes a Démonok vezetőjeként mesterkedett. Goneléemon udvartartása isteni attribútumokat mutatott fel az előadás közben. Értelemszerűen az Aulici Thanati csoportja a hét Főbűnt jelképezte. A Thanatophobus ugyancsak beszélő személynév: az ördögtől irtózó, Krisztushoz tartozó szereplőt jelentette.²³ A dráma mottója a nagyheti liturgiában, a nagyszombatra virradóra szóló Jeremiás Siralmainak (lamentációk) éneklésekor antifónaként elhangzó Ozeás-idézet: „Ó, Halál, haláloddá leszek, halálos harapásod leszek néked, Pokol!”²⁴

Szintén egy allegorikus passióról ad hírt a morvaországi Brünn jezsuita kollégiumának retorista osztálya által – ugyancsak – 1717 nagypénteken előadott *Allegorica Passionis Dominicae Commemoratio* című misztériumjáték nyomtatott színlapja.²⁵ Az előadás Prolusióból, 13 Numerusból és Epilogusból állt. Mottóját Pál apostol a Filippieknek írt levelének 2. fejezetéből vették, miszerint Krisztus teljesen kiüresítette önmagát, és a szolga alakját vette fel (Fil 2,5–9). A történet Hyotheus király, azaz a Deus Pater udvarában játszódik, melynek során az ő fia, Physiander, másik, ugyancsak a drámában alkalmazott nevéen Theander jelentette. Physiandert eladják rabszolgának, ahol az embert, illetve ifjút jelentő Cosmophilusért szenved, hasonlóan az elemzett 1742-es és 1761-es csíksomlyói allegóriákhoz.²⁶

²³ Egészen más a cselekménye a Theandrusról, Ismael barátjáról szóló, Amberg (Bajorország) jezsuita gimnáziumában *Idea verae amicitiae* címmel bemutatott drámának, melyet 1709. szeptember 3-án és 5-én látott a közönség. Lásd: VALENTIN, *Le Théâtre des Jésuites dans... , i. m.*, I, 493, nr. 3762.

²⁴ „Ero mors tua, o, Mors; morsus tuus ero Inferne.” (Ozeás 13,14) Az idézett szöveg pontos és egyúttal költői magyar nyelvű fordításának forrása: *Népszolozsmák: Énekes Zsolozsma az Esztergomi Breviárium alapján*, Bp., Keresztény Értelmiségiek Szövetsége Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom, 1990, 175–176.

²⁵ *Allegorica Passionis Dominicae Commemoratio*, Brunae, Typis Joannis Francisci Svoboda, Anno 1717. Jelenlegi jelzet: P33/8/8a Coll. 20. Korábbi jelzet: Collectanea M55. Coll. 20. Javasolt jelzet: PMKK Collectanea M55a Coll. 20. (P33/8/8a/120; köszönöm Baranya Péter könyvtárvezető szíves közlését!)

²⁶ A német nyelvterület 1555 és 1773 közötti jezsuita drámaelőadásai nem ismerik a Physiander-témát: VALENTIN, *Le Théâtre des Jésuites dans... , i. m.*, I–II.

Mind a nickolsburgi piarista, mind a brünni jezsuita passiójátékról elmondható, hogy nemcsak a szerepneveket, hanem a történet fő- és mellékszálait is allegorikus keretbe ültették e drámák ismeretlen szerzői.

A jezsuiták Lőcsén 1735-ben mutattak be egy *Clandestinum Spiritus adversus Daemonem, mundum et Carnem bellum in Androphilo* című színjátékot, de erről a darabról többet sajnos nem tudunk.²⁷ A magyarországi piarista, minorita és a pálos iskolákban – cím alapján – nem mutattak be Andropater-drámákat. A Congrégation de Notre Dame pozsonyi gimnáziumában 1756-ban előadtak egy *Philantropus, oder Aller Menschen Freund* című darabot, amely profán témájú: Philander lányának és Lisimonnak a házasságáról szól.²⁸ A protestáns hagyomány viszont éltet egy német nyelvű darabot Brassóból, 1671. január és február havából, melyről Johannes Stamm naplója így számol be: „Werden diese comedie agiert, als vom König Antropater und seinem Sohn Androphilo, auch dem Antropo.”²⁹ A leírás alapján a színjáték szólhatna Deus Paterről és Ádámról is, de Varga Imre az antik és fiktív témájú történeti drámák közé sorolja.³⁰

Eddigi adataink alapján állítható, hogy az Andropater–Androphilus–Antrophus-allegóriának az üdvösségtörténet nagy eseményeire való értelmezését Magyarországon a csíksomlyói ferencesek alkalmazták először 1742-ben, majd 1761-ben mint Masen-adaptációt.

Amor (Divinus) a csíksomlyói színpadon

A csíksomlyói passiójátékok során Amor vagy Amor Divinus nem az ókori mitológia szerelemistenét jelenti, hanem a szerető Istent. Már az imént említett három (1742, 1761, 1773) misztériumjátékban is feltűnt Amor jelentősége. Az allegorikus szereplők közül Amor fellépéseit vesszük górcső alá.

Egy távoli, korabeli párhuzamként, színpadi mintaként említhető egy piarista színpadi előadás. A privigyei (Nyitra vm.) piarista gimnáziumban először 1700 nagybőjtjén (minden bizonnal feketevasárnap, in Dominica Passionis), majd ugyanezen esztendőben augusztus 29-én bemutatott *Candaulis cimmericorum princeps* című

²⁷ STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773*, II, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1986, 451.

²⁸ KILLÁN, PINTÉR, VARGA, *A magyarországi katolikus tanintézmények...*, i. m., 175, nr. 250.

²⁹ VARGA Imre, *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma: Fontes Ludorum sceniorum in scholis protestantium in Hungaria*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1988, 87, nr. E 130. Varga Imre címádása: „Der König Andropater und seine Söhne.”

³⁰ VARGA Imre, *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Argumentum, 1995 (Irodalomtörténeti füzetek, 138), 81.

darabról kéziratossá maradt fenn. Kilián István kiadásában ezt olvashatjuk a darabról: „Amore Animae Amor crucifixus. Amoris Divini in Animam fortis usque ad Mortem Crucis Dilectio.” A szerepnevek feloldása igazolja korábbi sejtésünket: a vita valójában Krisztus lelkében játszódik le, hiszen a Clavis Personarum Amor Divinusszal Deus-Homót, Dolort pedig Carnifexszel, azaz a Hóhérral azonosítja. A többi párhuzam: Anima – Genus Humanum, Fastus (Kevélyesség) – Pilatus, Livor (Irigység) – Herodes vel Pontifices, Hypocrisis (Képmutatás) – Iuddaei, Scribae et Pharisei, Avaritia (Fösvénység) – Plebs Judaeorum, Innocentia (Ártatlanság) – Vita Christi, Natura Humana (– uti sonat), Comes Amoris (Szeretet zászlós ura) – Petrus, Perfidia (Hitetlenség) – Judas Iscariotes, Conscientia (Lelkiismeret) – Divina Ultio, Stultitia (Bolondság) – Aula Herodiana, Dolus (Ravaszság, Álnokság) – Cacodaemon et Iniquitas, Timor (Félelem) – Discipuli Domini, Turmula Dolorum (Fájdalomokozók Tömege) – Cohors Militaris (katonai egység).³¹ Különlegessége, hogy az opera teljes zenei anyaga is fennmaradt Budapesten, a Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Könyvtárában.³²

Az Amor-ábrázoláshoz immár csiksomlyói párhuzamként az 1769. március 24-én, nagypénteken Bocskor Ferenc Ádám (1737–1813) ferences tanár³³ alkotásaként színre vitt misztériumjáték említhető. E drámában – a kifejezetten késő középkori jegyeket hordozó³⁴ – égi pör (Scena 1.) és ördögi gyűlés (Scena 2.) után a 3. jelenetben Deus Pater az egyes angyalokkal és allegorikus figurákkal elküldi a földre Fia, Krisztus szenvedésének eszközeit. Amor (Deus Pater szavaiban a Szeretet Angyala) – a *Makula nélkül való tükör* (Nagyszombat, 1712) 69. részének leírását követve – a keresztet hozza a földre az alábbi indokkal:

³¹ KILIÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*, Bp., Argumentum, 1994, 77–78, Privigye Nr. 30.

³² GUPCSÓ Ágnes, *Egy piarista iskoladráma zenei anyaga 1694-ből = Barokk színház – Barokk dráma, i. m.*, 198–207. A XVII–XVIII. századi magyarországi drámaprogramok tanúsága szerint a korabeli előadásokon az allegorikus figurák – kiemelve őket a hétköznapiokból – mindig énekeltek a színpadon, bővebben: MEDGYESY S. Norbert, *Musikalische Relationen in der Jesuiten Schuldramen–Theaterzetteln im 18. Jahrhundert in Ungarn dargestellt an Beispielen = Musikalische und literarische Kontexte des Barocks in Mitteleuropa – in der Slowakei*, hrsg. von Ladislav KAČIČ, Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015, 243–252.

³³ A Csikszentléleken született Bocskor Ádám életéről bővebben: GYÖRGY, *A ferencrendiek élete...*, i. m., 479; *Ferences iskoladámák*, IV..., i. m., 410–411.

³⁴ A drámabeli égi pört és forrásait elemzi: MEDGYESY S. Norbert, *A Makula nélkül való tükör (1712) alapján színpadra állított jelenetek a 18. századi Csiksomlyó és Kanta gimnáziumában = Makulátlan tükör: Tanulmányok a Makula nélkül való tükör című kegyességi műről*, szerk. MACZAK Ibolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 13), 45–80.

„Oh, nagy Szeretetnek mélységes tengere,
Milj bővön terjedétt emberi nemzetre,
A Szeretet viszen tegedet keresztre,
Nem szolhatok, im, fájdalom szállott én szívemre.”³⁵

Amor és Dolor vetélkedése ugyan nem szerepel ebben a passiójátékban, de a kereszt révén újra összekapcsolódik a Szeretet és a Fájdalom.

Az 1733. évi misztériumjáték 2., szintén az arma Christi-motívumot éltető jelenetében – ugyancsak beszélő szerepnévvel – Angelus Charitatis ugyanezen okból, hasonló szavakkal hozza Jézusnak a keresztet a mennyből a földre, a Getszemáni-kertbe:

Emberi nemzetnek kegyes alkotója,
Minden állatoknak meg óltalmazója,
Oh, drága Jesusom, tekénts ere fára,
Teneked küldötte Világ alkotója.

Ne fély és ne rettegj, szükség e' keresztre
Hogy kinyujcsad kezed és lábad ma erre,
Tudom, hogy tégedet eme magos kegyre
A szeretet viszen téged mind ezekre.

Atyád akaratyát szeressed mindenben,
Engedelmisséged meg mutatod ebben,
Hogy menyen és földön a' te Szent nevedben
Vigadgyunk minyájon veled dicsőségbe.³⁶

Az 1748. április 12-én, nagypénteken Csíksomlyón előadott passiójáték 4. jelenetében a bűnbeesett, Caro (Test), Mundus (Világ) és Diabolus (Ördög) börtönében kínlódó Genus Humanum (Emberi Nemzet) könyörög, akit Rigor, azaz maga a Szigor és Justitia elutasít, de Amor Dei megígéri neki a Megváltót.³⁷

³⁵ 1769. Scena 3. Amor szavai. A 3. sor kiemelése tőlem, M-S. N. Forrása: *Liber Exhibens...*, i. m., 518., Demeter Júlia munkájaként közzétette: *Ferences iskoladrámák*, IV..., i. m., 381. (A teljes drámaszöveget lásd a 367–421. oldalon.)

³⁶ 1733. Scena 2. Forrás: *Liber Exhibens...*, i. m., 1060. Demeter Júlia munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák*, I..., i. m., 610–611. (A teljes drámaszöveg: 597–669.) A dráma szerzője a Csíkrákoson született Fodor János Patrik (1706–1757) ferences tanár, életéről bővebben: GYÖRGY, *A ferencrendiek élete...*, i. m., 501., PINTÉR, *A ferences iskolai színjátszás*, i. m., 134–135., *Ferences iskoladrámák*, I..., i. m., 660.

³⁷ Pintér Márta Zsuzsanna munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák*, II..., i. m., 662–666.

Az 1771. március 29-én, nagypénteken Ferenczi József Bonavita (1740–1799)³⁸ szerzeményeként Csíksomlyón bemutatott misztériumban ugyancsak olvasható a szeretet és a fájdalom kapcsolatára utaló certamen, többnyire azonos kérdésekkel, valamint válaszokkal: Amor és Dolor keresi Krisztus halálának okát. A megoldást a Genius Coeli mondja ki az alábbi versszakkal, amely szó szerint egyezik a következőkben tárgyalandó 1734-es passiójáték záró jelenetével:

„Annyira szerette Krisztus ember Lelkét,
Oly nagyon kedvelte az ő Údvösségét,
El hagyta őromest maga dicsőségét,
Hogy bünt el rontana, ki önté Szent Vérért,
És ember lekeért ki ada életét.”³⁹

A legmegrendítőbb, szcenikai szempontból a legtalálhatóbb és egyben a leghosszabb Amor–Dolor-vita 1734. április 23-án, nagypénteken hangzott el a passiójáték zárásaként. Egy csodaszép allegorikus certamenről van szó. A rendezői utasításból kiderül, hogy egy festett feszületet bocsátottak alá a színpadra, és e két allegorikus figura a kereszt mellett állt. Dolor mindvégig kérdez, hogy Krisztus miért szenved, miért engedte Júdás árulását, miért maradt egyedül, miért hajtotta le fejét, mi miatt ostromoztatott meg és nyitattott meg oldala, és végül hogy ki miatt szenved. Amor válaszaiból kiderül, hogy Krisztus a bűn mocskának lemosásáért, az emberiség megváltásáért szenvedett annyit. Azért fogták el, hogy az embert ne fogja a Sátán, azért maradt egyedül, hogy az emberrel élhessen a világ végéig. Az ostromozás az emberek csapásaitól véd, a töviskorona pedig a mennyben elnyerhető dicsőséges korona előképe. Amor elmondja, hogy Krisztust azért feszítették két lator között keresztre, hogy az ember is így emeltessen fel Isten országába. Végül kiderül, hogy nem Ádám, nem Éva, nem Annás, nem Caiphas, nem Pilatus és nem Herodes, valamint nem is a Sátán cselvetései miatt szenved Krisztus, hanem „csupán” az emberek iránti végtelen szeretetből! Ezzel az altercatióval oldotta fel a dráma írója, Donát Bálint azt a sok szenvedést, amiről ebben a darabban Krisztus, József és Jób kapcsán esett szó. Erre utal már e passiójáték mottója is Jeremiás *Siralmaiból*: „O, vos omnes, qui transitis per viam...”⁴⁰ Nemcsak a krisztusi, hanem az emberi szenvedés értelme is megfogalmazódott az Amor–Dolor-certamenben, mely a nézőknek is

³⁸ Ferenczi Bonavita Gyergyószárhegyen született. Életéről lásd: GYÖRGY, *A ferencrendiek élete...*, i. m., 171, 228, 321, 502; *Ferences iskoladrámák*, IV..., i. m., 522.

³⁹ 1771. március 29. Scena 2. Kézirat: *Liber Exhibens...*, i. m., 555., Pintér Márta Zsuzsanna munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák*, IV..., i. m., 489. (A teljes drámaszöveget lásd a 483–532. oldalon.)

⁴⁰ O, vos omnes, qui transitis per viam, attende et videte, si est dolor, sicut dolor meus? – Ó, ti mindnyájan, kik átmentek az úton, figyeljetek rám és lássátok, van-e oly fájdalom, mint az én fájdalom? (*Siralma* 1,12)

vigaszt nyújthatott a mindennapok küzdelmeiben. Ez a csíksomlyói misztériumjátás lényege: bűnbánatra vezetni a hallgatóságot, tanítani a bibliai jelenetek színrevitelével, és nemegyszer allegorikus alakokkal ábrázolni lelkiismereti problémákat, tépelődéseket, kísértéseket, valamint vigaszt, erőt adni az élet nehézségeinek elviseléséhez. Ez a meghatározó szépségű vita transzcendentális szögből nézve a szenvedés értelmét mutatja, és ezzel együtt a kereszténység lényegére, a szeretet fontosságára is rámutat, mely gyakran együtt jár a fájdalommal. Amor és Dolor vitája akár a szenvedő Jób lelkében vagy Christus lelkében is lejátszódhatott kínlódása közben.⁴¹

Összefoglalás

Tanulmányunkban megváltásallegóriákat és Amor szerepét vizsgáltuk a csíksomlyói színpadon, és ahhoz kerestünk hazai és közép-európai mintákat, párhuzamokat. Krisztusra vonatkoztatva a vizsgált színdarabok a következő szerepneveket alkalmazták: Theander, Deus Homo, az emberi testbe öltözött Amor Divinus, azaz Incarnatus Amor, sőt Csíksomlyón gyakran a Verbum, esetünkben Androphilus („Emberfia”) jelenti az Isten Fiát. Ugyanezt mutatják az Andro Pater, Androphilus, Androphus kifejezések, amelyek vagy a Szentháromságon belüli viszonyt illusztrálják, vagy Isten és az emberiség kapcsolatára utalnak. A szimbolikus figurák vagy az ún. „beszélő névvel” (például Innocentia, Timor) ellátott szereplők a reneszánsz, a manierizmus és a barokk irodalmában mindig szemléltetnek, erkölcsi és lelki sajátságokat jelenítenek meg; a néha bonyolult, elvont, az emberi elme számára felfoghatatlan teológiai tételeket hoznak testközelbe, még az írástudatlan nézők számára is közérthető formára alakítanak. Az allegorikus szereplők – a moralitás műfaját is megelevenítve – emellett erkölcsi tanítást hordoznak, és ezzel az ember (az emberi nem, a hús-vér figuraként színpadra lépő Genus Humanum) lelkiismereti problémáit is illusztrálják olyan módon, hogy ezzel is tanítanak, néhol kifejezetten kioktatnak, nevelnek vagy lelkiismeret-vizsgálatra, meditálásra készítik a nézőt, napjainkban az olvasót. A barokk iskolai színjátékok – szerzetesrendektől függetlenül – mindig találóan, történeti, teológiai és erkölcsi szempontból kifogástalanul alkalmazták ezeket a jól bevált eszközöket. Tették mindezt a korabeli dráma- és irodalomelmélet szabályainak, az ars poetica és az ars

---

⁴¹ Szerzője minden bizonnyal a Csíkszentkirályon született Donát László Bálint (1706–1774) ferences tanár (életéről bővebben: GYÖRGY, *A ferencrendiek élete...*, i. m., 203, 285, 306, 326, 409, 422, 493; *Ferences iskoladrámák*, I, i. m., 742.). A jelenet forrása: *Liber Exhibens...*, i. m., 953–956. Kritikai kiadásai: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai...*, i. m., 448–458; Demeter Júlia munkájaként: *Ferences iskoladrámák*, I..., i. m., 724–733. oldal, 1372–1581. sor.

drammatica szabályainak megfelelően,⁴² a barokk spectaculumok és exemplumirodalom⁴³ lehetőségeit kihasználva, saját költői bravúrokat és egyéni invenciókat is alkalmazva. A szindarabokat író, különböző felekezetekhez, ill. szerzetesrendekhez tartozó tanárok gyakran használ(hat)ták eközben a XVI–XVIII. század különböző irodalmi műfajaiban – így az iskoladramákban is – oly népszerű emblematikus kifejezőmód eszköztárát.⁴⁴ Erre utal az Amor–Dolor-certamen emblematikus színpadképe is a festett feszülettel vagy az egyedi szerkezettel, allegorikus és tipologikus motívumokkal rendelkező 1757-es passiójáték.⁴⁵ A Sopronhoz kötött, 1710 és 1728 között keletkezett, szakrális és profán témákat egyaránt feldolgozó jezsuita díszletterv-gyűjteményben is található több ábrázolás Krisztus szenvedéséről (6r, 7r, 9r, 14r), köztük kimondottan megváltásallegóriák láthatók Krisztus sírjával, az arma Christi-motívummal, az elhunyt lelket Charo által a biztos partra, a közbenjáró Máriához szállító ladikkal, Krisztus lélekmentő vérével, valamint a megdicsőült kereszt alatt a purgatóriumból kiszabadult lelkekkel.⁴⁶ De ezek az ábrázolások

⁴² Bővebben: BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971. (Irodalomtörténeti füzetek, 72); PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Kézírtos drámaelméletek a XVII–XVIII. századból = Az iskolai színjáték és a népi dramatikus hagyományok: A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILLÁN István, Bp.–Debrecen, MTA Irodalomtudományi Intézet – KLTE Néprajzi Tanszéke, 1993, 11–18; gyűjteményes kiadása: PINTÉR, *Theatrum és iudicium*, i. m., 81–89.

⁴³ Összefoglaló elemzések: TÜSKÉS Gábor, *Az exemplum a 16–17. század katolikus áhitati irodalmában*, ItK, 46(1992), 2, 133–151.; TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*, Bp., Universitas, 1997 (Historia Litteraria, 3), 55–88, 205–230.

⁴⁴ Az emblematika és a barokk iskolai színjátszás kapcsolatáról szóló hazai összefoglaló elemzések: KNAPP Éva, *Emblematikus kifejezőmód az iskoladramában = School and theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátszás múltja és jelene*, szerk. NAGY Júlia, KEDVES Csaba, Miskolc, Academia Ludi et Artis, 2002, CD-ROM; gyűjteményes kiadása: KNAPP Éva, „Judit képit én viseltem”: *Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*, Bp., Argumentum, 2007 (Irodalomtörténeti Füzetek, 162), 68–105; KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 14), 159–185.

⁴⁵ A csíksomlyói passiójátékok közül egyedül az 1757. április 8-án, nagypénteken előadott, Prologusból, 10 szcénából és Epilogusból álló dráma (*Actio parascevice*) alkalmaz *Figura*, az első szcénában *Árnyék* kifejezéssel illetett emblémákat, azaz diákszereplőkkel bemutatott élőképeket (*tableaukat*) és azzal együtt minden jelenet elején ószövegségi vagy allegorikus élőképeket, párhuzamokat. A dráma kézírata: *Liber Exhibens...*, i. m., 142–172. Jelen sorok írójának sajtó alá rendezésében olvasható: *Ferences iskoladramák*, III., i. m., 383–452; elemzi: MEDGYESY S. Norbert, *Präfigurationstypen und Sinnbilder in den Mysterienspielen von Schomlenberg aus den 1740er und 1750er Jahren = Új eredmények a színház- és drámatörténeti kutatásban (17–19. század) – New results in the research of Theatre and Drama (17th–19th century)*, szerk. FARKAS Anett, KÖRÖMI Gabriella, Eger, Líceum Kiadó, 2022, 69–90. Világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/7531/> (2023.03.25.)

⁴⁶ A soproni jezsuita díszletterv-gyűjtemény megváltásallegóriáit közzétette: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, szerk. József JANKOVICS, előszó Marcello FAGIOLO, jegyz. Éva KNAPP, István KILLÁN, illusztrálta Terézia BARDI, Bp., Enciklopédia Publishing House, 1999, 84–85, 88–93, 98–99, 104–107, 110–111, 118–119. Elemzése: KNAPP Éva, *A soproni jezsuita díszlettervgyűjtemény = A magyar színjáték boni és európai gyökerei: Tanulmányok Kilián István tiszteletére*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2003, 173–196; gyűjteményes kiadása képes illusztrációkkal: KNAPP, „Judit képit

nyilvánvalóan nem hatottak a csíksomlyói ferences drámaírókra, hanem ugyanúgy Jacobus Masen és más korabeli jezsuita szerzők hatását tükrözték, valamint egyúttal variálták. A csíksomlyói előadások szcenikájára, díszleteire, továbbá jelmezeire, színpadi mozgásaira egyébként is csupán a rendezői utasításokból és néhány drámaszövegrészletből tudunk következtetni. Csíksomlyón egyedül a Muckenhaupt Erzsébet által egy kötéstáblában felfedezett színlap árul el – minden bizonnyal jezsuita – hatást: e nyolcoldalas, töredékes periochát Csíksomlyón és éppen az első fennmaradt nagypénteki előadás esztendejében, 1721-ben nyomtatták. Az ezáltal dokumentált helyi előadás témája ugyancsak allegorikus volt: a skolasztikus tudományágak vitája szólalt meg a színpadon.⁴⁷

Amor és Dolor 1734-es csíksomlyói certamenjében, valamint a többi Amor-jelenetben a középkori ferences teológiai iskolának az isteni szeretetről szóló tanítása és a kortárs barokk iskolai színjátékok allegóriákra épülő eszköztára olvadt össze. Az allegorikus módszerrel tudták a csíki ferencesek ilyen kiválóan, szívbe markolóan, ezzel együtt érthetően szemléltetni ezt a nagyon lényeges spirituális problémát (is).

én viseltem”... , i. m., 106–146. A jezsuita színpadtechnikát és allegóriákat több tanulmány értelmezi: Festett egek: A jezsuita iskoladráma és a színpadi világ, szerk. Ács Pirooska, Bp., Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Corvina, 2011.

⁴⁷ BERNÁD Rita Magdolna, MUCKENHAUPT Erzsébet, *Ősnyomatvány a csíkszentgyörgyi plébánia régi-könyv-gyűjteményében*, Lustra 7(2020), 2, 50–54.